

Лесик І. В.,

Волинський національний університет імені Л. Українки, м. Луцьк

КОНТРАСТИВНІ СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ІРОНІЇ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено лігвокогнітивний аспект функціонування контрастивних тропів і фігур як засобів актуалізації іронії у художньо-му тексті. Виявлено лігвокогнітивні операції і процедури, задіяні у формуванні контрастивних стилістичних засобів вербалізації іронії.

Ключові слова: контрастивні стилістичні засоби, концептуальний оксиморон, концептуальна інтеграція, контрастивне манування, іронія.

В статье исследуется лингвокогнитивный аспект функционирования контрастивных тропов и фигур как средств актуализации иронии. Выявлены лингвокогнитивные операции и процедуры, задействованные в формировании контрастивных стилистических средств вербализации иронии.

Ключевые слова: контрастивные стилистические средства, концептуальный оксиморон, концептуальная интеграция, контрастивное картирование, ирония.

The article deals with functioning of contrastive tropes and figures as a means of irony production from the linguo-cognitive perspective. The author investigates linguo-cognitive operations and procedures involved in the formation of contrastive stylistic means of the verbal manifestation of irony.

Key words: contrastive stylistic means, conceptual oxymoron, conceptual integration, contrastive mapping, irony.

Сучасні лігвокогнітивні дослідження художнього тексту спрямовані на розкриття креативних механізмів художнього мовлення шляхом концептуального аналізу тропеїчних засобів.

У когнітивній лінгвістиці, яка пояснює характер взаємодії між мовою і мисленням, проблема тропеїки набула особливої актуальності у зв'язку з новим підходом до тлумачення тропів і фігур. Так, у світлі теорії концептуальної метафори (Дж. Лакофф, М. Джонсон,) та метонімії (З. Ковечес), концептуальної інтеграції (Ж. Фоконьє, М. Тернер), метафора і метонімія тлумачаться як спосіб мислення. Статус ще одного концептуального тропу крім метафори й метонімії отримав оксиморон, який належить до контрастивних тропеїчних засобів [12, с. 275; 13, с. 76-89].

Контрастивні стилістичні засоби є проявами парадоксального мислення людини. Різноманітність семантичної та синтаксичної структури контрастивних стилістичних засобів зумовлюється взаємодією мовних і позамовних чинників. До мовних чинників відносяться іконічність і символічність як принципи мовного втілення парадоксального мислення

в контрастивних стилістичних засобах. Позамовними чинниками створення контрастивних тропів і фігур є типи художньої свідомості, види мислення, способи відображення художньої картини світу тощо.

Звернення у нашому дослідженні до контрастивних тропів й фігур мотивовано їх широким застосуванням для реалізації іронії у художньому тексті. Отже, **метою** статті є виявлення специфіки втілення іронії у художніх текстах через дослідження лінгвокогнітивних механізмів, що лежать в основі формування контрастивних засобів її вербалізації. Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- визначити контрастивні стилістичні засоби, які забезпечують реалізацію іронії у художніх текстах;
- з’ясувати характер взаємодії між іронією й способами її втілення у контрастивних стилістичних прийомах;
- описати лінгвокогнітивний аспект функціонування контрастивних тропів й фігур як засобів актуалізації іронічного бачення дійсності.

Дотримуючись широкого погляду на іронію як спосіб світосприйняття, форми оцінно-емоційного пізнання дійсності, трактуємо цей феномен, слідом за Т. П. Андрієнко, як “вираження мовцем емоційно-оцінного ставлення до певного об’єкта за допомогою пропозиції, у якій буквально значення протилежне переносному по оцінній інтерпретації. Результатом протиставлення двох взаємовиключних значень є комічний ефект – глузування” [1, с. 6].

Для опису породження іронії за допомогою контрастивних стилістичних засобів використовуємо метамову теорію концептуальної інтеграції, яку запропонували Ж. Фоконьє та М. Тернер [17]. Згідно з теорією концептуальної інтеграції формування іронічного смислу здійснюється на основі змішування двох вхідних ментальних просторів, об’єднаних структурою родового простору. Вхідні ментальні простори знаходяться у відношенні контрасту чи невідповідності, проте вказівка на одну й ту ж саму ситуацію об’єктивної дійсності (фактор, який формує структуру родового простору) мотивує інтеграцію цих суперечливих сутностей в інтегративний простір, де й простежується поява іронії.

Для того, щоб будувати та пов’язувати ментальні простори діють мапування. У сучасній когнітивній науці поняття “мапування” – це основна, фундаментальна когнітивна операція, що супроводжує пошук та опрацювання людиною будь-якої інформації, будь-яких упредметнених знань [9, с. 388-390].

При аналізі мовного матеріалу нами було встановлено, що іронія, яка реалізується на поверхховому рівні мови за допомогою оксиморона, антитези, зевгми, парадоксу на глибинному рівні концептуальних структур, в її основі лежить ідентична лінгвокогнітивна операція контрастивного мапування, яка зумовлена особливостями парадоксального мислення людини.

“Контрастивне мапування – це проектування онтологічних властивостей однієї сутності на протилежні онтологічні властивості іншої сутності” [2, с. 230].

Таке мапування базується на специфічних правилах. Перше правило пов’язане з принципом селективної аналогії, що передбачає наявність у сутностях, які мапуються, споріднених онтологічних властивостей [див. 10, с. 112-132; 13, с. 75-89; 14, с. 139-146; 16, с. 33-41]. Друге правило зумовлене порушенням іконічного принципу відстані, що полягає в проектуванні таких ознак сутностей, які знаходяться на периферії їх семантичного поля та є гіперонімами або антонімами порівняно з центральними прототиповими ознаками цих сутностей [11, с. 164-169; 16, с. 65]. Третє правило стосується напряму мапування, підґрунтям якого є іконічний принцип послідовності. Прямим називається проектування позитивних ознак сутностей на негативні. Непрямим або реверсивним вважається мапування негативних ознак сутностей на позитивні [13, с. 78].

Найчастіше контрастивне мапування простежується при формуванні іронії, що актуалізується за допомогою оксиморона, підґрунтям якого слугує концептуальний оксиморон. У сучасних когнітивних дослідженнях оксиморон тлумачиться як примирення суперечливого ставлення зі сутностями, що зіштовхуються в семантичному просторі одної царини [13, с. 75-89; 15, с. 82] як навмисна категоріальна помилка, розмивання логічних меж між сутностями [5, с. 441].

Концептуальний оксиморон є результатом парадоксального мислення, яке, на відміну від аналогового, що є основою концептуальної метафори, полягає не в пошуку тотожностей та відмінностей між сутностями царин джерела та мети, а в навмисному зіштовхуванні або перетинанні онтологічних ознак сутностей у межах одного семантичного простору [2, с. 213] в перспективі співвіднесення їх “модусів існування”, тобто модальностей як способів відношення висловлювання до реальності [6, с. 177].

Специфіка іронічного оксиморона, полягає в концептуалізації невідповідності між реальною ситуацією та її ідеалізованим уявним аналогом. Він слугує для передачі прихованого критичного ставлення суб’єкта до об’єкта іронічної оцінки, є експлікатором його іронічного наміру – викликати в адресата когнітивну реакцію у формі глузування.

Для розкриття когнітивних механізмів формування іронічного оксиморону простежимо актуалізацію іронії в такому контексті:

“[...] Are you going over there?”

Lily looked at the lake. “Think I should?”

*“Only if you’re a **glutton for punishment.**”*

Lily’s eyes found hers, beseeching now. “Maybe if I explain it to her – tell her my side of the story” [1, с. 48].

Формування іронічного оксиморону ґрунтується на зіштовхуванні

різних аксіологічних значень сутностей вхідних ментальних просторів *glutton* – людина сповнена бажання, прагнення до чогось (позитивна оцінка) і *punishment* – покарання (негативна оцінка), яке пов’язане з протилежною онтологічною ознакою, а саме небажанням, униканням будь-якого покарання. Споріднені онтологічні властивості цих сутностей формують родовий ментальний простір і належать до єдиного концептуального поля *volition* (волевиявлення). Несумісність сутностей, аксіологічні модальності яких зіштовхуються, виявляється в тому, що вони є полярно віддаленими і знаходяться на периферії їх концептуального поля. Іронічна оцінка, реалізована за допомогою оксиморона, виражає глузування над жінкою, яка ніби напрошується на покарання.

Таким чином, функціонування іронічного оксиморону полягає в навмисному конфлікті значень поєднаних сутностей, які виявляють протилежні оцінки. Цей конфлікт розв’язується витисненням позитивної оцінки негативною, що й породжує іронію.

При породженні іронічного оксиморону розкриваються суперечливі сторони явища, передається негативне критичне ставлення до предметів та явищ дійсності. Аномальність іронічного оксиморону виявляється в порушенні звичної норми сполучуваності слів. Семантична несумісність супроводжується низьким ступенем передбачуваності.

Контрастивне мапування при породженні іронії простежується не лише в оксиморонах, але й в зевгмі. На рівні мови зевгма – це синтаксичне поєднання двох семантично несумісних компонентів. Розглянемо, яким чином на рівні концептуальних структур відбувається формування зевгми, що реалізує іронічну оцінку.

One day he had stumbled while marching to class; the next day he was formally charged with breaking ranks while in formation, felonious assault, indiscriminate behavior, moperly, high treason, provoking, being a smart guy, listening to classical music, and so on [2, с. 77].

У наведеному вище прикладі зевгма, яка використовується для передачі іронічної оцінки, побудована на зіштовхуванні аксіологічних ознак концептів, що належать до різних ментальних просторів: вхідного ментального простору джерела (*breaking ranks while in formation, felonious assault, indiscriminate behavior, moperly, hightreason, provoking*), яке містить негативну оцінку, оскільки ці сутності пов’язані з порушенням порядку, законності і згідно зі стереотипним уявленням викликають осуд, зневагу, та вхідного ментального простору мети (*being a smartguy, listening to classical music*), що містить позитивну оцінку. Обидва простори мають споріднений компонент – організуючий фрейм *to charge with*, який структурує родовий ментальний простір. Семантично *to be charged with* узгоджується лише з простором джерелом, тобто *to be charged with felonious assault, indiscriminate behavior, moperly, high treason, provoking*.

Зв'язок з простором ціллю *to be charged with being a smart guy, listening to classical music* є несумісним, алогічним. Парадоксальне осмислення концептів внаслідок їх контрастивного мапування відбувається в інтегративному просторі, де й простежується іронічне ставлення до командирів американської армії, які ладні вдатися до будь-яких, навіть найбільш бездушних, вбивчих, абсурдних заходів заради забезпечення “суворої законності”.

Таким чином, при формуванні зевгми, яка є засобом іронічної оцінки, контрастно виявляється логічна несумісність семантично різнорідних величин, що мають протилежні оцінки.

Для реалізації іронічної оцінки часто використовується логіко-смісловий прийом парадоксу, в основі якого також лежить лінгвокогнітивна операція контрастивного мапування. Іронічні парадокси відображають абсурдність певних сторін реального життя та загальноприйнятих соціальних уявлень.

У логіці парадокс визначається як несподіване, незвичайне, дивне висловлювання, що справді не узгоджується із загальноновизнаною думкою, з переконанням чи навіть зі здоровим глуздом, хоча формально-логічно воно правильне [3, с. 431]. У контексті нашого дослідження під парадоксом розуміємо “поєднання двох логічно правильних, але протилежних суджень в єдиній структурі” [8, с. 6].

Розглянемо приклад актуалізації іронічного парадоксу:

[...] *Did you ever hear her describe anybody – some man, I mean? Sometime when you haven't anything to do, do me a favor and get her to describe some man for you. She describes every man she sees as “terribly attractive.” It can be the oldest, crummiest, greasiest –*

“All right, Arthur,” the gray-haired man said sharply [3, с. 115].

В результаті контрастивного мапування зіштовхуються два паралельних, але протилежних судження. Перше судження *to be terribly attractive* структурує термінал фрейму “приваблива зовнішність” першого вхідного ментального простору і містить позитивну оцінку. Друге судження *to be the oldest, crummiest, greasiest* активізує термінал фрейму “неприваблива зовнішність” другого вхідного ментального простору та імплікує негативну оцінку. Отже, зіштовхуються протилежні аксіологічні модальності: позитивна оцінка – негативна оцінка. Концептуальна інтеграція цих суперечливих суджень у простір бленду виявляється можливою завдяки наявності родового простору, який формується фреймом “зовнішність чоловіка”. У процесі формування цього іронічного парадоксу важливим є актуалізація стереотипу про те, яка зовнішність конвенційно вважається ідеальною для чоловіка, і, звичайно, зовнішність чоловіка, який є *the oldest, crummiest, greasiest*, не відповідає уявленню про ідеал чоловічої краси. Іронічна оцінка, не простежена у вхідних просторах, ви-

окремлюється лише в межах інтегративного простору. Іронічний мовець іронізує над жінкою, яка виявляє слабкість до чоловіків, незалежно від їх зовнішності, для неї всі чоловіки протилежної статі є привабливими.

Розглянемо інший приклад іронічного парадоксу:

“My only fault”, he observed with practised good humour, watching for the effect of his words, “is that I have no faults”.

Colonel Scheisskopf didn't laugh, and General Peckem was stunned [2, с. 328].

Вищезазначений іронічний парадокс базується на одночасному існуванні та зіштовхуванні, з одного боку, стереотипного уявлення про те, що відсутність недоліків є заслугою людини, та, з іншого боку, парадоксального судження про те, що це є, навпаки, її вадою.

Як бачимо, в процесі породження іронічного смислу активізується фрейм – “недоліки людини”. Увага фокусується на інформації периферійних терміналів: “відсутність недоліків” та “наявність недоліків”. У цьому випадку при формуванні парадоксу спільний організуючий фрейм структурує родовий ментальний простір, що уможливорює змішування суперечливих терміналів, які містяться у вхідних ментальних просторах, у простір бленду, де і виявляється іронічна оцінка. Ця оцінка ґрунтується на експліцитному применшенні своїх чеснот та імпліцитним возвеличуванням власного я.

Вищезазначений іронічний парадокс створений за допомогою заперечного елемента займенника *no*. Аналіз ілюстративного матеріалу підтверджує, що формування іронічних парадоксів за допомогою заперечних елементів є досить продуктивним.

Таким чином, парадоксальне протиставлення формує іронічний смисл. Іронічний парадокс створює ефект обманутого очікування та має широкий потенціал, який варіюється від добродушної іронії до сарказму. Іронічний парадокс використовують для привертання уваги отримувача інформації до невідповідності між реальною ситуацією та стереотипною (ідеалізованою).

Іронічний мовець наголошує на оригінальності висловлюваних думок та суджень, на нестандартності ситуацій. Неможливість онтологічного ототожнення парадоксальних висловлювань із позначеною сутністю зумовлює когнітивні особливості іронічного парадоксу, пояснює безглузде, невідповідне природі речей використання одиниць мови чи гру з ними.

Контрастивне мапування простежується також в іронії, побудованій на антитезі. Антитеза є однією з форм контрасту, це стилістична фігура, що ґрунтується на протилежності понять [7, с. 30].

Головне призначення антитези полягає в тому, щоб, з одного боку, протиставити різні за своєю якістю та властивістю сутності або проти-

лежні реалізації однієї і тієї самої сутності, а з іншого боку, щоб виявити їх принципову відмінність та зробити її “семантичним фокусом фрази” [4, с. 248].

Розглянемо, яким чином формується антитеза з прихованою іронічною оцінкою.

“That’s right. He’s Assyrian”.

“That crazy bastard”.

“He’s not so crazy”, Dunbar said. “He swears he’s not going to fly to Bologna”.

“That’s just what I mean,” Dr. Stubbs answered. “That crazy bastard may be the only sane one left” [2, 114].

У цьому прикладі протиставлені діаметрально протилежні ознаки, притаманні об’єктові іронії. У межах одного організуючого фрейму зіштовхуються різні концепти – “божевільний” (негативна оцінка) та “нормальний” (позитивна оцінка). Протиставлення оцінок є основою породження такої іронії. Іронічний смисл реалізується у глузуванні над чоловіком, який лише вдає з себе божевільного, а насправді є єдиною людиною із здоровим глуздом, що усвідомлює все безглуздя війни і відмовляється брати в ній участь.

Таким чином, когнітивний механізм формування антитези, яка вміщує іронічну оцінку, передбачає зіштовхування негативної та позитивної оцінок в межах одного організуючого фрейму чи концептуального простору, коли протиставлені протилежні прояви однієї і тієї самої сутності.

Отже, в основі побудови іронічної оцінки, що реалізується за допомогою таких мовних засобів, як оксиморон, зевгма, антитеза, парадокс лежить єдина лінгвокогнітивна операція контрастивного мапування, яка включає процедури зіштовхування та витиснення. Це спричинене тими спільними ознаками, які вищезазначені засоби виявляють у своїй структурі, а саме: підґрунтям цих засобів є абсурд, алогізм, парадоксальність мислення; їх сутність складає поєднання протилежних, несумісних понять, що призводить до утворення контрасту, протиставлення; вони мають подвійну структуру: складаються з двох чи більше компонентів; їм властива майже повна узгоджуваність синтаксичного поєднання компонентів, які реалізують протиставлення, що надає можливості для їх сумісного вживання в контекстах.

Вищезазначені ознаки та механізм їх актуалізації збігаються з ознаками та механізмом реалізації іронічної оцінки, а саме: іронічна оцінка є парадоксальною, аномальною; основою як породження, так і сприйняття іронії є контраст, протиставлення; іронія має подвійну структуру (буквальний та фігуральний смисл).

Таким чином, іронічна оцінка вербалізується за допомогою тих мовних засобів, які виявляють аналогію з механізмом реалізації іронії.

Література:

1. Андрієнко Т. П. Мовленнєвий акт іронії в англ. мові (на матеріалі художньої літератури XVI та ХХст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 04 "Германські мови" / Т. П. Андрієнко. – Харків, 2002. – 18 с.
2. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис... доктора філол. наук: 10. 02. 04 / Белехова Лариса Іванівна. – К., 2002. – 476 с.
3. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Наука. – 1976. – 720 с.
4. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке / Новиков Л. А. – М. : Изд-то МГУ, 1973 – 290 с.
5. Рикёр П. Живая метафора / П. Рикёр; пер. с франц. // Теория метафоры. – М. : Прогресс. – 1990. – С. 435–455.
6. Руднев В. П. Модернизм /В. П. Руднев // Словарь культуры ХХ века. – М. : Аграф, 1997. – С. 177–180.
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Темяникова Э. Б. Когнитивная структура парадокса (на материале английского языка): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 04 "Германские языки" / Э. Б. Темяникова. – М., 1999. – 27 с.
9. Colomb G. D. Computers, literary theory, and the theory of meaning / G. D. Colomb, M. Turner // The Future of the Theory of Meaning / ed. by R. Cohen. – N. Y., L. : Routledge. – 1989. – P. 386–443.
10. Gentner G. Are scientific analogies metaphors? / G. Gentner // Metaphor: Problems and Perspectives / ed. by D. Miall. – Brighton : Atlantic Highlands. – 1982. – P. 112–132.
11. Gentner D. Structure-mapping: A theoretical framework for analogy / D. Gentner // Cognitive Science. – 1983. – № 7. – P. 155–170.
12. Gibbs R. W., Jr. Process and products in making sense of tropes / R. W., Jr. Gibbs // Metaphor and Thought / ed. by A. Ortony. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1993. – P. 252–276.
13. Gibbs R. W. When pairing is such a sweet sorrow: The comprehension and appreciation of oxymora / R. W. Gibbs, L. R. Kearney // Journal of Psycholinguistic Research. – 1994. – № 23. – P. 75–89.
14. Lakoff G. Metaphors We Live By / Lakoff G., Johnson M. – Chicago : Chicago University Press, 1980. – 242 p.
15. Rohnen R. Possible Worlds in Literary Theory / Rohnen R. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – 244 p.
16. Shen Y. Cognitive constraints on poetic figures / Y. Shen // Cognitive Linguistics. – 1997. – № 8-1. – P. 33–71.
17. Turner M. Conceptual integration and formal expression / M. Turner, J. Fauconnier // Metaphor and Symbolic Activity. – 1995. – № 10 (3). – Lawrence: Erlbaum Association, Inc. – P. 183–204.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Delinsky B. Lake News. – N. Y. : Select Editions, Reader's Digest, 1999. –140 p.
2. Heller J. Catch 22. – N. Y. : Dell Publishing Co., 1961. – 463 p.
3. Salinger J. D. Pretty Mouth and Green My Eyes // Сэлинджер Д. Избранное. Сборник. – На англ. яз. – Сост. Бернацкая В. И. – М. : Прогресс, 1982. – С. 110–122.